

DE FUNCTIE VAN DE BALANS

door Prof. Drs. L. van Kampen Jr.

Hoofdstuk I Afleiding van de functie

Uit het praeadvies van collega Burgert en uit de discussies tijdens de middagvergadering van de accountantsdag in 1967 is wel gebleken, dat men het over de inhoud van het winstbegrip nog niet eens is; het schijnt dat de meningen niet naar elkaar toegroeien, doch integendeel steeds sterker divergeren. Dit is op zichzelf merkwaardig, omdat op wetenschappelijk terrein men in het algemeen in staat is verschillende opvattingen te doen convergeren. Uitgaande van de gedachte, dat er slechts één waarheid is moeten wetenschapsbeoefenaars het tenslotte met elkaar eens kunnen worden, moet er dus een bewijs van die waarheid geleverd kunnen worden.

Uit het feit alleen dat we hier te maken hebben met een verder uiteenlopen der meningen zou men reeds mogen concluderen, dat men op de verkeerde weg moet zijn en dat geen van de bestaande theorieën de toets der kritiek kan doorstaan. Immers wanneer er slechts één zou zijn, die aan waarheidsgehalte duidelijk boven de anderen zou uitsteken, zou deze aan de winnende hand moeten komen.

Onze beschouwingen gaan uit van de gedachte, dat een objectieve winstberekening mogelijk moet zijn. Indien zulks niet het geval ware, zou een wetenschap op dit gebied nauwelijks zin hebben. Het feit alleen, dat de wetenschap zich met de jaarrekening bezighoudt bewijst reeds dat men bewust of onbewust van de mogelijkheid van een objectivering uitgaat. Het gaat er slechts om de juiste formule te vinden waar tenslotte ieder zich aan kan conformeren.

Wij hebben de indruk, dat de wegen waarlangs sedert 1920 naar objectivering wordt gezocht niet tot een definitief resultaat kunnen voeren. Deze stelling vereist vanzelfsprekend enige toelichting.

De balansleer (wij gebruiken dit woord met opzet, gelijk later duidelijk zal worden) is zonder twijfel een onderdeel van de bedrijfseconomie al staat het onderwerp ietwat afzonderlijk. Tot de bedrijfseconomie behoren de hoofdstukken kostprijs, financiering en organisatie. Deze drie hoofdstukken hebben een gemeenschappelijke grondslag, n.l. het continuïteitsbegrip. Er is geen bedrijfseconomische gedachtengang denkbaar waar dit begrip niet aan ten grondslag ligt.

Ook Limperg heeft het continuïteitsbegrip ten grondslag aan zijn redeneringen gelegd.

Het continuïteitsstreven is de diepste grondslag voor het handelen van de ondernemingsleiding. Deze kan allerlei doeleinden stellen: winstmaximalisatie, groei, marktaandeel, macht enz., doch geen van alle zijn bereikbaar zonder continuïteit. Dit continuïteitsstreven is een postulaat bij de redeneringen van de bedrijfseconomie.

Tot de bedrijfseconomie behoren dus de hoofdstukken kostprijs, financiering en organisatie. Met alle drie de onderwerpen heeft de onderneming zich bezig te houden op straffe van ondergang. Ten aanzien van de jaarrekening ligt de situatie enigszins anders. Dit betreft geen verschijnsel waar men om interne redenen zich mee bezig moet houden. Men kan het balansmaken zonder schade nalaten, al zullen de winstgerechtigden dan wel mopperen, terwijl ook de fiscus bezwaar zou maken. De aandeelhouders kunnen zelfs een juridische actie ondernemen;

doch dit bewijst dan tevens, welk een afzonderlijke plaats de balans inneemt. Zij is in ons moderne ondernemingswezen een uitvloeisel van een overeenkomst tussen onderneming en aandeelhouders en/of van een wettelijke verplichting.

Zijn de onderwerpen kostprijs, financiering en organisatie, aangelegenheden welke ontspruiten uit de onderneming zelve, uit haar drang naar zelfhandhaving, naar continuïteit, de jaarrekening wordt opgemaakt als reactie op impulsen welke van buiten de onderneming komen.

Voor haar eigen belangen heeft de onderneming de jaarrekening in het algemeen niet nodig. De gegevens, welke met dit middel kunnen worden verschaft, behoren voor de leiding geen verrassingen te bevatten. De communicatiestromen, welke haar van de andere ondernemingsorganen toevloeien behoren alles en meer te bevatten dan de jaarrekening kan verschaffen. Slechts wanneer de communicatie en de verwerking ervan leemten vertonen kan de jaarrekening nuttige gegevens aan de leiding verschaffen. De impulsen van buitenaf worden veroorzaakt doordat instanties of groepen van personen juridische rechten hebben op de winst of op een deel ervan. Deze rechten kunnen worden afgedwongen. De rechten blijken uit een door de onderneming opgemaakte balans waarop een bedrag voorkomt, hetwelk voor uitkering beschikbaar is, of althans beschikbaar wordt gesteld.

Hiermede raken we aan het wezen van de balans. Zij dient om vast te stellen welk deel van het totale vermogen voor uitkering kan worden beschikbaar gesteld.

Wanneer we dit doel confronteren met de redeneerbasis waar de bedrijfseconomie op stoelt, dan dient geconstateerd te worden dat het niet goed past. Winstuitkering heeft n.l. geen relatie, althans geen directe, met de continuïteit van de onderneming. Integendeel is de winstvastelling een inleiding tot liquidatie van een gedeelte van het ondernemingsvermogen welke door de winstuitkering wordt geëffectueerd. Liquidatie is een begrip dat niet in de continuïteitssfeer past, het houdt integendeel discontinuïteit in. Een deel van het ondernemingsvermogen staat dus in het teken van de discontinuïteit. Wanneer we aan de balans een functie in het kader der continuïteit zouden moeten toekennen (en dat is noodzakelijk, anders kunnen we haar niet met bedrijfseconomische begrippen benaderen) dan dienen we onze aandacht niet te richten op datgene wat wordt uitgekeerd, doch integendeel op het vermogensdeel dat voor de onderneming behouden blijft: niet op het af te stoten deel doch op het continuele deel. Dit continuele deel, het deel dat voor de onderneming bewaard dient te blijven, dient het eigenlijke object van de balansleer te zijn.

Dit aspect is zodanig buiten de aandacht gebleven, dat er voor het te behouden deel van het vermogen niet eens een behoorlijke benaming bestaat als is het wel eens met „oorspronkelijk vermogen” aangeduid. Voor het gemak van de redeneringen is het noodzakelijk tot definitieve benoeming over te gaan. Wij stellen voor hiervoor de naam „beklemd vermogen” te kiezen, welke benaming is ontleend aan het door de vervangingswaardeleer gebruikte begrip „vermogensaanwas onder de klem der vervangingsverplichting”, kortweg „beklemde aanwas”.

Wanneer we vanuit het bedrijfseconomische aspect, de functie van de balans trachten te omschrijven dan zou dit moeten zijn: de bewaking van het ondernemingsvermogen; bewaking van het vermogen tegen de aanslagen welke er door de winstgerechtigden op worden gepleegd; signalering van aantasting door ver-

liezen. Dit is door alle eeuwen heen de functie van de balans geweest, zelfs indien de eigenaar de enige winstgerechtigde was: de balans diende te waarschuwen indien het ondernemingsvermogen gevaar liep, hetzij door onttrekkingen, hetzij door verliezen. We zullen daarom spreken over de vermogensbewakende functie van de balans.

Deze vermogensbewakende functie vindt haar complement in de winstbepalende functie, welke functie-omschrijving men in de literatuur meermalen aantreft.

Het komt ons evenwel voor dat de aanduiding „vermogensbewakende functie” de juiste is. Dit is nl. de visie vanuit de bedrijfseconomie, vanuit de continuïteit. De winstbepalende functie is die vanuit de visie van de winstgerechtigden.

De bedrijfseconomie beziet de verschijnselen vanuit het gezichtspunt van de onderneming, welke op continuïteit uit is, o.m. op instandhouding van het vermogen. Het gezichtspunt van de winstgerechtigden heeft een meer juridisch karakter. Hun rechten hangen af van getroffen overeenkomsten.

De vermogensbewakende functie (met haar complement, de winstbepalende functie) is niet de enige functie van de balans, hoewel deze wel als de primaire kan worden beschouwd. Alle andere functies zijn aan de primaire ondergeschikt. Zoals elk stuk met cijfers kan ook de jaarrekening informatie verschaffen, die niet of slechts zijdelings met het primaire doel te maken heeft.

De minimum-informatie welke de jaarrekening verschaft is het voor uitkering beschikbare bedrag. Men zou zich zelfs een mededeling kunnen voorstellen die zich beperkt tot de vermelding dat uit de winst een bepaald bedrag ter verdeling beschikbaar wordt gesteld. Het andere uiterste is een zeer uitvoerige balans en resultatenrekening.

Al naar gelang van de uitvoerigheid van de jaarrekening en afhankelijk van de vraag of men ook het vermogen wil tonen, kan men een kleinere of grotere verscheidenheid van informatie verschaffen.

Daar de jaarrekening bij vele vennootschappen publiekelijk wordt verspreid kan men twee groepen informatie-doeleinden constateren en wel:

1. informatie aan het publiek ten behoeve van de onderneming,
2. informatie aan het publiek ten behoeve van het publiek.

De onder 1 genoemde doeleinden beogen de onderneming te dienen, terwijl de onder 2 genoemde de wensen van het publiek vervullen. Dit laatste zal vanzelfsprekend slechts plaats kunnen vinden voorzover de belangen van de onderneming niet worden geschaad.

De doelstelling ten behoeve van de onderneming betreft in de eerste plaats de toegang tot de vermogensmarkt en de apaisering van het aandeelhoudersgedrag, soms zijn er ook acquisitiedoeleinden. De doeleinden van het publiek met betrekking tot de informatie betreffen in de eerste plaats het behalen van koerswinst, resp. het voorkomen van koersverlies.

We kunnen de functies van de balans dus in twee groepen onderscheiden, de vermogensbewakende en de informatieve. Uit de ontwikkeling van onze gedachtengang blijkt dat de eerstgenoemde, de vermogensbewakende, de bedrijfseconomische functie van de jaarrekening genoemd kan worden. Hiermede wordt impliciet stelling genomen tegen uitlatingen in de moderne literatuur, die de bedrijfseconomische betekenis van de jaarrekening zoeken in de tweede groep functies, de informatie verstrekkende of de informatieve functies. Naar onze me-

ning is dit onjuist. Het is gewenst voor al onze gedachtengangen ook methodologisch juiste bewoordingen te kiezen, daar anders het gevaar bestaat dat men aan de verkeerde, soms opzettelijk suggestief gekozen, woordkeus ook verkeerde gevolgtrekkingen gaat verbinden. Dit is dan ook reeds meermalen gebeurd. Het is noodzakelijk de woorden bedrijfseconomische of economische functie te reserveren voor die functie welke de continuïteit van de onderneming dient.

De bewaking van het vermogen is de bijdrage die de balans aan de continuïteit van de onderneming kan leveren. Deze bijdrage is niet groot. Zij beperkt zich tot die gevallen waarin een zodanige aanslag op het vermogen wordt gedaan dat het beklemd vermogen in gevaar zou komen. Doch nog om andere redenen is de bijdrage beperkt. Voor het voortbestaan van de onderneming is het zonder twijfel belangrijk dat het vermogen in stand blijft, doch nog veel belangrijker is, dat de onderneming goed wordt geleid, dat de leiding diligent is, dat tijdig wordt overgegaan op nieuwe producten of productiemiddelen. Het kan zijn, dat voor de continuïteit van de onderneming noodzakelijk is, dat tot productie op vergrote schaal wordt overgegaan en dat daarvoor meer vermogen nodig is, dan men via de balans in staat is te reserveren. Het kan ook zijn dat de vermogensbehoefte vermindert; in dit geval zou de onderneming geen gevaar lopen indien de balans zijn functie minder goed zou vervullen, ook al zouden de aandeelhouders wellicht nadelen ondervinden.

In de literatuur ziet men vaak het winstbegrip onderworpen aan een bepaalde doelstelling. Als doelstellingen ziet men genoemd:

de instandhouding van de inkomensbron (Limperg)

de instandhouding van de inkomensstroom (J. L. Mey)

de instandhouding van de bestaande capaciteit (CAB-rapport stille en geheime reserves)

de instandhouding van de relatieve positie van de onderneming (id)

het mogelijk maken van een zekere groei (Sommerfeld).

De genoemde doelstellingen kunnen inderdaad oogmerken van de leiding zijn en diensgevolge door de onderneming worden nagestreefd. De balans kan evenwel bij het nastreven van die doeleinden niet of nauwelijks van dienst zijn, eenvoudig omdat bij het lanceren van de doelstelling gesproken wordt in categorieën die door de boekhouder niet kunnen worden gehanteerd, zelfs niet door de accountant.

Wanneer daarentegen gedacht zou worden in begrippen als kapitaal en vermogen zijn dit voor degenen die zich met de balansleer dan wel met de balans-techniek bezig houden, begrippen waarmee zij werken kunnen. De bovengenoemde doeleinden overtrekken de mogelijkheden welke de balans kan bieden.

Deze doeleinden kunnen in de volgende groepen worden ingedeeld:

1e. die groep die iets wil handhaven: de inkomensbron, de capaciteit, de inkomensstroom;

2e. de groep die zich op de groei instelt (relatieve positie, regelmatige groei).

De aanhangers van de eerste groep hebben begrepen, dat er iets gehandhaafd dient te worden; slechts hebben zij de mogelijkheden van de balans in dit opzicht overschat.

De tweede groep wil iets laten groeien. Zomin als de balans de doeleinden van de onderneming kan verzorgen, zomin kan zij de onderneming laten groeien. Wanneer men de eisen zou mogen vertalen in „groei van het vermogen” dan zou dit inderdaad een probleem zijn, dat de balans aan zou kunnen. Om deze groei te

kunnen verwezenlijken dient men evenwel eerst te constateren in hoeverre het bekleemde vermogen in stand is gebleven. De vraag in hoeverre men uit het restbedrag het vermogen wil laten groeien kan dan aan het uitkeringsbeleid worden overgelaten.

Hieruit volgt dat enig verlangen naar groei aan de functie van de balans niets wijzigt. Hetzelfde kan gezegd worden van de idee om via de jaarrekening een dynamisch instandhoudingsbeleid te voeren. Wanneer men deze gedachte analyseert blijkt zij uit twee onderdelen te bestaan, en wel uit een winstberekening en uit een uitkeringsbeleid, waarbij men een deel van de winst ten behoeve van de financiering reserveert, al dan niet geheim. Ook hier dus geen wijziging in de functie van de balans.

Het is noodzakelijk om enkele woorden te besteden aan het begrip balanswaarheid. Hierover bestaan nl. verschillende opvattingen. Herhaaldelijk treft men nog steeds de stelling aan (niet in de Nederlandse literatuur) dat geheime reserves niet in strijd zijn met de balanswaarheid. Van andere zijde, en wel speciaal in Nederland, wordt daarentegen gesteld, dat geheime reserveringen met de balanswaarheid in strijd zijn.

Wat is balanswaarheid? Hierop dienen we eerst een methodologisch antwoord te geven. Balanswaarheid betekent dat de balans haar functie vervult, dat de balans datgene geeft wat van haar wordt verwacht.

Hieruit vloeit voort dat het begrip balanswaarheid geen eenduidige inhoud kan hebben. Al naar gelang het functiebegrip hetwelk men hanteert zal het begrip balanswaarheid een andere inhoud krijgen.

Voor de ondernemingsleiding is die balans waar, die voor de instandhouding van het ondernemingsvermogen zorgt.

Voor de aandeelhouder is die balans waar, die de door hem gewenste informatie verschaft.

We zullen later zien of en in hoeverre de verschillende begrippen balanswaarheid zich met elkander laten verenigen.

Verwant met het begrip balanswaarheid is het begrip „goed koopmansgebruik”. Met betrekking tot deze woorden denken wij onwillekeurig aan de beroemde stelling van Goethe:

„Denn eben wo Begriffe fehlen
da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein”

(Mephistoteles in Faust)

De woorden „goed koopmansgebruik” zijn ontstaan in een tijd toen de balansleer zich in de kinderschoenen bevond en van begripsvorming op dit gebied nog nauwelijks sprake was. Niettemin had men behoefte aan normatieve uitspraken en in de impasse dienden zich de voor ieder verlossende, doch inhoudloze, woorden „goed koopmansgebruik” aan.

Het spreekt vanzelf dat deze woorden hetzelfde lot moesten ondergaan als het begrip balanswaarheid. De ondernemer ziet er in een zekere soliditeit, hetwelk zijn streven naar continuïteit aanspreekt. De fiscus geeft er de uitleg aan dat de balans dient te zorgen, dat zij aan haar trekken komt. De letterlijke woorden hebben bevorderd dat ook het slechte gebruik van toepassing bleef en nog blijft.

De woorden „goed koopmansgebruik” suggereren een begrip dat geen werkelijk

begrip is, omdat het in handen van belanghebbenden naar eigen inzichten kan worden gemodelleerd.

In de laatste tijd heeft men pogingen gedaan de uitdrukking te interpreteren en er de betekenis „bedrijfseconomisch juist” aan te geven. Daar onder de bedrijfs-economen zulke aanzienlijke meningsverschillen over het winstbegrip heersen zal het voorstel nauwelijks enige verbetering kunnen brengen, temeer niet, daar het begrip „bedrijfseconomisch” zoals boven reeds aangeduid, door sommigen gekoppeld wordt aan het ondernemingsdoel, terwijl anderen het informatiedoel op het oog hebben.

Wanneer men orde in de chaos wil brengen zal men zonder er omheen te draaien precies dienen te zeggen wat men bedoelt. Dient de balans zodanig te worden opgemaakt dat het beklemd vermogen wordt beschermd? Of dient de balans zodanig te worden opgemaakt dat het juiste vermogen (hoe gedefinieerd?) wordt weergegeven? Of is er wellicht een algemeen aanvaardbare en voor ieder toepasbare weg om deze, wellicht tegenstrijdige, eisen te verzoenen?

Hoofdstuk II Het beklemd vermogen

Uit de uiteenzettingen in het eerste hoofdstuk kan worden afgeleid, dat het totale vermogen van de onderneming onderscheiden kan worden in twee delen, n.l. het beklemd vermogen en het overschot. Dit overschot is de winst.

Men kan ook van de andere kant beginnen te redeneren en stellen, dat het totale vermogen bestaat uit de winst en een overschot, dat in de onderneming achterblijft. Dit is de beschouwingswijze van de vervangingswaardeleer. Hier wordt wel de winst gedefinieerd doch niet het beklemd vermogen, waarvoor men, zoals boven reeds geconstateerd, zelfs geen benaming heeft. Men beschikt trouwens over geen enkele methode om het vermogen zelfstandig te bepalen of normatief te meten. Deze leemte vloeit uit het systeem voort, zoals wij later zullen zien.

De stelling dat het vermogen van de onderneming bestaat uit beklemd vermogen plus winst schept toetsingsmogelijkheden, voor het geval men elk der onderdelen afzonderlijk zou willen of kunnen definiëren. Winst en beklemd vermogen zijn dan zowel methodologisch als in uitwerking elkaars complement. Dit opent de mogelijkheid tot verificatie. Wanneer zou blijken dat de som van winst en beklemd vermogen groter dan wel kleiner zou zijn dan het totale vermogen kan men de conclusie trekken dat minstens één van de factoren onjuist is gedefinieerd dan wel uitgewerkt. Deze mogelijkheid om fouten op te sporen dient men met beide handen aan te grijpen.

Richten we thans onze aandacht op de materiële inhoud van het begrip „bekteld vermogen”.

Er bestaan vele vermogensbegrippen: uit de economie kennen we het abstracte en het concrete vermogen (kapitaal). Met deze begrippen zullen we ons niet bezig houden, daar zij ons verder zouden voeren dan voor ons doel nodig is. In de bedrijfseconomie kennen we de begrippen nominaal en reëel vermogen. Tot aan de eerste wereldoorlog stelde men aan de balans geen andere eis dan dat zij in staat zou stellen het nominale vermogen te handhaven. Pas toen als gevolg van de voortdurende prijsstijging in de eerste wereldoorlog bleek dat de onderneming aan méér behoefte had begon men de principiële onjuistheid van het tot nu toe geldende beginsel te onderkennen.

Het alternatief dat voor het nominale vermogen in de plaats moest komen kan

men met reëel vermogen aanduiden. Dit begrip is evenwel nog niet eenduidig bepaald: het krijgt n.l. een verschillende materiële inhoud al naar gelang de gezichtshoek vanwaaruit men het begrip beschouwt.

Er zijn twee gezichtshoeken vanwaaruit men het begrip kan beschouwen, n.l. de gezichtshoek van de aandeelhouder en de gezichtshoek van de onderneming.

Wanneer de aandeelhouder aan reëel vermogen denkt, denkt hij aan de koopkracht die voor hem in een aandeel besloten ligt. Die koopkracht ziet hij gaarne in stand gehouden.

De gezichtshoek van de onderneming is anders. De onderneming behoeft zich slechts iets aan te trekken van het prijsverloop van haar eigen productiemiddelen. Zij dient haar vermogen op dusdanige wijze te bewaken, dat zij de productiemiddelen, welke zij bezit en met eigen vermogen financiert, op dezelfde wijze kan blijven financieren. Indien de prijzen van haar productiemiddelen verdubbelen, dient zij over tweemaal zoveel vermogen te beschikken om aan zichzelf gelijk te kunnen blijven.

Het bovenstaande geeft ongeveer (niet geheel), doch van geheel ander gezichtspunt uit, de stelling van de vervangingswaardeleer weer, dat prijsstijgingen niet tot winst aanleiding kunnen geven. De waardeverschillen bij de winstbepaling dienen te worden uitgeschakeld. De vervangingswaardeleer realiseert dit door de (voordelige) prijsverschillen op een reserverekening te crediteren, terwijl de ijzerenvoorraad-theorie functioneert door de voorraden tot een gelijkblijvende prijs te activeren.

Beide theorieën nemen de prijsverschillen binnen de onderneming in aanmerking. Prijsverschillen op artikelen, welke de onderneming niet passeren, raken de balans niet. Op deze wijze heeft het algemene prijsniveau slechts invloed in zoverre de prijzen van de artikelen, welke op de balans voorkomen erdoor worden beïnvloed.

Indien de prijsstijging van de artikelen welke door de onderneming worden gevoerd groter is dan die van het algemeen prijsniveau zal het te beschermen vermogen groter zijn dan hetwelk de aandeelhouder verwacht. In het omgekeerde geval is het kleiner. Doch zoals reeds vermeld: het gezichtspunt van de aandeelhouder regardeert de balans theoreticus niet, al zal een goede ondernemer in zijn balanspolitiek altijd met de belangen van de aandeelhouder trachten rekening te houden.

Men zou wellicht geneigd zijn deze beschouwingswijze met „substantialisme” aan te duiden. Wij zouden daarom enkele woorden hieraan willen wijden.

Vanzelfsprekend begint elke balans met een substantie: de voorraden en de werkeenheden op de balans zijn substantieel.

Het duidelijkst komt de substantie als overheersend element in de balanstheorie naar voren wanneer het om de eenvoudige gevallen gaat en dan nog slechts in de aanvang van de redenering. De reële vermogensachteruitgang wordt dan aan de achteruitgang van de substantie gemeten en omgekeerd.

Moelijker wordt het reeds wanneer het gevoerde artikel wordt afgeschafte en een ander in de plaats gaat komen.

Men is gewend hier van economische vervanging te spreken. Er dient een modus te worden gevonden om het oude goed in het nieuwe om te rekenen, waardoor er een niet-substantieel element in de redenering verschijnt.

Het gaat er evenwel niet uitsluitend om de substantie in tact te houden. De financiering heeft ook een woord mee te spreken. Wanneer men aan het begin van het

jaar een bepaalde hoeveelheid substantie met eigen vermogen financiert, terwijl aan het eind van het jaar de financiering van eenzelfde hoeveelheid geheel of gedeeltelijk met vreemd vermogen plaatsvindt, is er ceteris paribus verlies geleden. Omgekeerd, wanneer eigen vermogen in de plaats is gekomen van vreemd vermogen, was er winst. Het gaat dus niet zozeer om de instandhouding van een zekere hoeveelheid materie, doch meer om de instandhouding van een hoeveelheid eigen vermogen.

We kunnen stellen dat vermogensbehoud meebrengt dat de verhouding tussen eigen en vreemd vermogen bij de financiering van een materieel gelijkblijvend actief, gelijk blijft. Indien b.v. in de aanvang van de beschouwde periode het materiële actief voor 60% met eigen en voor 40% met vreemd vermogen was gefinancierd, dan kan er slechts van vermogensbehoud sprake zijn, indien aan het eind van de periode ten aanzien van het betreffend actief de financieringsverhouding minstens gelijk is.

Inkrimping van de substantie kan gepaard gaan met stijging van het vermogen. De substantie is zeker niet het enige, zelfs niet het voornaamste bestanddeel van de balans.

We zien dat beide zijden van de balans in beschouwing dienen te worden genomen: een substantiële zijde en een meer abstracte zijde, het actief en het passief. Het is niet voldoende slechts naar één kant van de balans te zien.

Nu nog iets over de quantitative inhoud van het beklemd vermogen. Naar onze mening is er slechts één definitie mogelijk en wel het vermogen bij de aanvang van de verslagperiode, het eindvermogen dat de voorgaande balans toonde na aftrek van winstuitkeringen en bijtelling van vermogensstortingen.

Uitgaande van deze grondbeginselen is thans het woord aan de casuïstische uitwerking om voor elk bijzonder geval te bepalen hoe groot het beklemd vermogen is en met welke factoren rekening gehouden dient te worden.

We beschouwen het in het kader van dit artikel niet als onze taak op de uitwerking in te gaan.

Hoofdstuk III De functie van de resultatenrekening

Belangrijk is de vraag hoe de verhouding is tussen de balans en de resultatenrekening. Terecht heeft men de laatste decennia meer aandacht besteed aan de resultatenrekening dan voorheen wel het geval was.

Wanneer men evenwel zover gaat dat men de winst door de resultatenrekening laat vaststellen, overtrekt men haar mogelijkheden. Dit is een functie die de resultatenrekening niet kan vervullen.

Toch is dit een taak welke haar door de moderne winstleer wordt toegedacht. De moderne balans stelt een vermogensoverschot vast, hetwelk vervolgens gesplitst wordt in vermogensaanwas en winst. De taak om het winstbedrag uit het totale vermogensoverschot af te scheiden rust op de resultatenrekening, waarna het restant als beklemd vermogensaanwas overblijft.

Dit systeem kan slechts tot fouten aanleiding geven. De geschiedenis van de balansleer gedurende de laatste decennia heeft aangetoond dat dit risico reëel is. De theorie van de inhaalafschrijving en het door Van Muiswinkel gesignaleerde schoonheidsgebrek zijn hiervan voorbeelden.

De oorzaak van het onvermogen van de resultatenrekening is gelegen in het feit dat zij niet normatief te werk kan gaan. Uit de massa van posten welke zich in de

loop van een boekingsperiode voordoen selecteert men een aantal welke invloed op het resultaat moet hebben en brengt ze samen in de resultatenrekening. Men kan evenwel nimmer vaststellen of deze selectie volledig is geweest. Steeds blijft het risico dat men in de massa posten laat zitten, die ook invloed op het resultaat moeten hebben.

De balans bevat daarentegen wel een normatief element waaraan de reële vermogensvermeerdering, dus de winst, kan worden gemeten en wel in de vorm van het vermogen bij het begin van de verslagperiode. In de moderne winstleer bezit de balans dit normatieve element evenwel niet, omdat hier het eindvermogen niet normatief aan het beginvermogen kan worden getoetst. Deze mogelijkheid heeft men verspeeld door de balans principieel op te maken in de valuta van het ogenblik, die een andere waarde heeft dan die welke op de voorgaande balans werd toegepast. Wanneer men twee vermogens normatief met elkaar wil vergelijken zouden bezittingen en schulden met een gelijkgebleven maat gemeten moeten worden. Door de maat te wijzigen, n.l. aan te passen aan de wisselende waarde van het geld, gaat deze mogelijkheid verloren. Wanneer nu ook de resultatenrekening niet bij machte is om de winst vast te stellen, kan het niet anders dan dat deze een zwevende grootheid wordt. Reeds meermalen heeft men de moderne winstleer moeten corrigeren en zonder twijfel zijn nog meerdere correcties nodig. Slechts met de hulp van opeenvolgende balansen die het reële vermogen, en dus ook de reële vermogensvoortgang, en dan nog op onderling vergelijkbare wijze, tonen, is men in staat het winstprobleem op te lossen.

Waar de balans voor de vaststelling van het winstbedrag essentieel is, terwijl de resultatenrekening in dit opzicht machteloos is, moet men aan de balans de voorname plaats toekennen. Vandaar dat wij in deze publicatie spreken over de functie van de balans, en niet over de functie van de jaarrekening.

Hiermede is de betekenis van de resultatenrekening evenwel niet tot nihil gereduceerd. Zij heeft tot taak een specificatie te verstrekken van het door de balans getoonde winstbedrag. Hieruit kunnen de oorzaken van het verkregen resultaat blijken. Met name is van belang of en in hoeverre het resultaat is te danken of te wijten aan het beleid van de leiding, dan wel aan oorzaken buiten dit beleid staande.

Voorts kan men door de resultatenrekening te bestuderen wellicht op het spoor komen van onjuistheden welke bij het opmaken van de balans zijn gemaakt, die aanleiding moeten geven tot het aanbrengen van correcties.

Hoofdstuk IV Grepen uit de historie van de balansleer

Het nadenken over praktische problemen en het aanbevelen van voorschriften heeft steeds plaats naar aanleiding van bijzondere omstandigheden, omstandigheden welke aanleiding geven tot de opvatting dat de bestaande praktijk niet adequaat is. Dan ontstaan reacties van hetzij wetenschappelijke aard hetzij van groepen die zich geroepen voelen tegen misstanden in te gaan.

Voor een juist inzicht in de betekenis van de theorieën is het daarom gewenst de omstandigheden van hun ontstaan in aanmerking te nemen en te trachten de onderliggende motieven op te sporen. Dit geldt ook voor de balansleer.

1. *Het Niederstwertprinzip*

De balansleer vindt zijn oorsprong tijdens en na de hausseperiode in Duitsland, als gevolg van de Franse herstelbetalingen na de Frans-Duitse oorlog van 1870.

Toen ontstond het moderne ondernemingswezen. Voor het eerst werden op grote schaal naamloze vennootschappen opgericht. De markt voor het plaatsen van aandelen was gunstig en hiervan werd gebruik gemaakt door lieden die niet in staat waren hun onderneming tot bloei te brengen, gelukzoekers en zwendelaars. Ook zij trokken op de vermogensmarkt vermogen aan, doch toen de hausse omsloeg in een depressie konden velen de gedane beloften niet waar maken. Zoals in elke depressie trachtten soms de directies het resultaat gunstiger voor te stellen dan het inderdaad was, hetwelk men o.m. poogde te bereiken door middel van fraaie omschrijvingen bij geactiveerde verliezen, te hoge waardering van voorraden e.d. Er kwamen deconfitures voor bij ondernemingen die kort te voren nog fraaie balansen gepubliceerd hadden. Ter bescherming van het publiek ontstond een reactie, welke haar hoogtepunt vond in de slogan: balanswaarheid, balansklarheid en balanscontinuïteit, en voorts in de aanbeveling dat de bezittingen geactiveerd dienen te worden tot ten hoogste de kostprijs dan wel de waarde.

Het systeem van aanbevelingen, welke van overheidswege werd gesteund, verkreeg de naam Niederstwertprincipe. In Nederland verkreeg zij later de minder juiste benaming „systeem van de historische kostprijs”. Deze benaming is hierom niet geheel juist, omdat de historische kostprijs slechts in tijden van prijsstijging voor de balanswaardering wordt gebruikt. Bij prijsdaling daarentegen komt de lagere waarde voor de kostprijs in de plaats.

Het Niederstwertprincipe is vermoedelijk een reeds sedert Paciolo of nog eerder toegepast systeem van balansopstelling. Na 1870 evenwel krijgt het een ander accent en wel omdat van dit tijdstip af balansen in toenemende mate worden gepubliceerd en gebruikt voor het aantrekken van vermogen.

Het Niederstwertprincipe heeft tot aan de eerste wereldoorlog de alleenheerschappij gehad en nog steeds wordt het overgrote deel der balansen volgens dit systeem opgemaakt, althans in Nederland.

Om een oordeel over het Niederstwertprincipe te kunnen uitspreken dienen we het te beschouwen vanuit de beide functies van de balans, n.l. de vermogensbeschermende functie en de informatieve functie.

Eerst de vermogensbeschermende functie. De bescherming welke het Niederstwertprincipe in dit opzicht biedt wordt beperkt tot het nominaal vermogen. Tot op zekere hoogte behoeft dit geen bezwaar te vormen, en tot aan de eerste wereldoorlog heeft men het blijkbaar ook niet als een ernstig bezwaar gevoeld. In vele gevallen wisten de ondernemingsdirecties de fouten van het systeem met inventiviteit te compenseren.

De slechts beperkte mate van bescherming, welke het Niederstwertprincipe vermag te verschaffen blijkt uit de volgende constatering. Wanneer prijsstijging optreedt veroorzaakt eenzelfde voorraad een ten opzichte van de voorgaande balans groter nominaal vermogensbeslag. Daar de balans slechts het nominale vermogen beschermt ontstaat er een reëel vermogenstekort, hetwelk toeneemt naarmate de prijsstijging groter wordt. Dit vermogenstekort wordt naar moderne begrippen veroorzaakt doordat de winst te hoog wordt getoond; men zou van de aanvankelijk berekende winst de prijsstijging in mindering dienen te brengen om tot de juiste winstuitkomst te geraken.

Juist andersom is de situatie bij prijsdaling. Indien prijsdaling optreedt wordt het nominale door eenzelfde voorraad veroorzaakt vermogensbeslag kleiner. Indien

het nominale vermogen beschermd wordt ontstaat een vermogensoverschot. Het systeem brengt evenwel mee, dat dit overschot niet als winst wordt getoond, zulks in tegenstelling tot modernere theorieën die hier wel winst zouden constateren.

Door de opeenvolgende conjunctuurecycli hebben perioden van prijsstijging en prijsdaling elkaar met regelmaat afgewisseld. Perioden van vermogenstekort en vermogensoverschot kwamen met tussenpozen van enkele jaren afwisselend terug. Wat in tijden van vermogenstekort (de hausseperiode) aan liquiditeiten werd verspeeld, keerde in tijden van vermogensoverschot (de depressie) weer terug. Er had dus in de loop der tijden voortdurende compensatie plaats. De perioden van prijsdaling ging men als een heilzaam genezingsproces voor het bedrijfsleven beschouwen. Ook kwam de gedachte op dat men in tijden van hoogconjunctuur een conjunctuurreserve diende te vormen om die in tijden van laagconjunctuur te gebruiken. Bij toepassing van deze gedachte zou in perioden dat de winst te hoog werd getoond, een verlaging worden aangebracht, terwijl in perioden van prijsdaling de gevormde reserve ten bate van de winst zou worden aangesproken.

Nog een andere gedachte is geweest dat men in tijden van grote winsten in het geheim zou dienen te reserveren, daar men anders het risico zou lopen dat de onderneming aan vermogensgebrek zou ten ondergaan.

In de literatuur zijn allerlei met het bovenstaande samenhangende stellingen naar voren gebracht, b.v.

- geheime reserveringen zijn niet in strijd met de balanswaarheid;
- een onderneming die niet geheim reserveert kan niet blijven bestaan;
- conjunctuurreserves zijn noodzakelijk, omdat men wat de winstbepaling betreft een conjunctuurecyclus als één samenhangende periode dient te beschouwen.

Ook het begrip „minimumpositie” dat in Nederland de houding van accountants heeft beheerst hangt samen met de gebreken van het Niederstwertprincipe.

Het effect van de genoemde maatregelen op de getoonde winst, zou wellicht gelijk kunnen zijn aan de uitkomst van de redenering van de moderne theorieën. Het is daarom onjuist, zoals velen later hebben gedaan, om smalend over conjunctuurreserves en geheime reserveringen te spreken. Men heeft over het hoofd gezien, dat dergelijke maatregelen noodzakelijk waren en nog zijn, indien men volgens het Niederstwertprincipe de balans opmaakt. Het betreft verdedigingsmaatregelen welke noodzakelijk zijn bij toepassing van een bepaald systeem.

Een groot nadeel was en is nog steeds, dat het moeilijk is de vereiste additionele correctie-maatregelen te quantificeren. In de goede oude tijd was de theorie nog niet zover en in onze tijd heeft voorzover ons bekend niemand geprobeerd kwantitatieve regelen ter correctie van het Niederstwertprincipe te ontwikkelen.

Als conclusie kunnen we stellen, dat het Niederstwertprincipe op zichzelf niet in staat is de balans haar primaire functie te doen vervullen. Slechts met behulp van kunstgrepen (geheime reserves, conjunctuurreserves) is men in staat die functie tot haar recht te doen komen. In de praktijk werd dit samenstel van maatregelen gesteund door het verschijnsel dat perioden van prijsstijging en prijsdaling elkaar afwisselden.

Tot zover over de vermogensbeschermende functie van het Niederstwertprincipe. Thans nog enkele woorden over de informatieve functie.

Bij de informatieve functie gaat het in de eerste plaats om het vermogen. Aandeelhouders die hun aandelen wensen te verkopen willen graag de hoogst mogelijke prijs behalen en daartoe willen zij o.m. getoond zien hoeveel vermogen hun aandeel

voorstelt. Hoe meer vermogen wordt getoond hoe beter de verwachtingen zijn.

Het spreekt vanzelf dat wanneer de onderneming ter bescherming van haar reële vermogen, geheime reserveringen toepast, het vermogen der onderneming lager wordt getoond dan het in werkelijkheid is. Het ligt daarom voor de hand dat van aandeelhouders(beurs)-zijde werd aangedrongen op het afschaffen van geheime reserveringen. Men meende daarbij steun te kunnen vinden in het ter vermogensbescherming uitgevonden begrip „balanswaarheid”. Door de tegenstanders van geheime reserveringen werd het begrip evenwel niet aangewend ter bescherming van het vermogen, doch om kennis te krijgen van het vermogen.

We zien hier het paradoxale verschijnsel dat maatregelen welke voor de bewaking van het ondernemingsvermogen noodzakelijk zijn en dus ten behoeve van de ene functie de balanswaarheid bevorderen, niet in de gunst staan van een deel der aandeelhouders en dus in hun ogen balansonwaarheid betekenen.

Doch ook zonder geheime reserves voldoet het Niederstwertprincipe niet aan de verlangens van het informatieminnend publiek, althans niet naar moderne inzichten. Het Niederswertprincipe waardeert n.l. soms tot kostprijs, welke lager kan liggen dan de waarde. In die goede oude tijd was men evenwel met de, hoewel gebrekkige, informatie tevreden, mits geen geheime reserveringen werden toegepast.

Wanneer we nog eens recapituleren dan kunnen we stellen dat het Niederstwertprincipe eigenlijk voor geen van beide balanswaarheden geschikt is. Door haar fouten te compenseren en daarmee de ene balanswaarheid te bevorderen, wordt de andere balanswaarheid te ernstiger gefrustreerd.

Hier zien we de basis van de nog steeds voortdurende strijd tussen de verschillende begrippen balanswaarheid, een strijd die tot op de huidige dag nog niet uitgestreden is, en niet uitgestreden worden kan (eventuele wettelijke maatregelen ten spijt) zolang de essentiële belangen van de onderneming niet in overeenstemming kunnen worden gebracht met de belangen of de vermeende belangen van de aandeelhouders.

2. *De ijzeren voorraadtheorie*

Zolang perioden van prijsstijging en prijsdaling elkaar afwisselden en de laatste een compenserende werking op de nadelen van de eerste konden uitoefenen en bovendien de leiding met eenvoudige middelen het hare kon bijdragen om compensatie te bewerkstelligen, werkte het Niederstwertprincipe tot op zekere hoogte bevredigend.

Anders zou de situatie worden toen een prijsstijging aanhield, zonder dat binnen afzienbare tijd een prijsdaling volgde. Dit verschijnsel deed zich voor tijdens de eerste wereldoorlog. Al spoedig bleek dat de instandhouding van het nominale vermogen geen soelaas tegen de voortdurende prijsstijgingen kon bieden en dat geheime reserveringen, tenzij men ze in overmatige wijze zou toepassen, geen compensatie meer boden.

Velen hebben hun hoofd over de problemen gebroken. Uit de naar voren gebrachte balanssystemen hebben twee tot op de huidige dag stand gehouden, en wel de ijzeren-voorraad theorie en de Organische Bilanz, de laatste in Nederland meer bekend onder de benaming vervangingswaardeleer.

De ijzeren voorraadtheorie is de oudste. De oorsprongen liggen in het duister; het schijnt dat Nederland in de ontwikkeling van deze theorie een groot aandeel heeft gehad, waarbij zich vooral Volmer heeft onderscheiden. Toch moeten ook in de

Duitssprekende landen auteurs zich er mede bezig gehouden hebben, daar het systeem juist in Duitsland en de Scandinavische landen uitgebreide toepassing heeft gevonden.

De theorie gaat uit van de gedachte, dat van winst eerst sprake kan zijn, nadat men in staat is dezelfde hoeveelheid goederen als in het verleden het geval was met eigen vermogen te financieren. Om dit te bereiken wilde men eerst deze voorraad (de ijzeren voorraad) opzij zetten en slechts wat er eventueel aan goederen en/of geld meer aanwezig was zou winst zijn. Dit opzijzetten realiseerde men door de voorraad te activeren tot dezelfde prijs als op de voorgaande balans.

De theorie is logisch uit de omstandigheden voortgevloeid. Men nam waar dat men moeite had met het financieren van de voorraad, indien men tot de gestegen kostprijs activeerde. Welnu dan moest de remedie ook bij het activeringssysteem van de voorraad gezocht worden en door haar op de balans te meten, niet met de huidige waarde, doch met de waarde van de voorgaande balans, verkreeg men de nodige verlichting.

Toetsen we dit systeem aan de functies van de balans, de vermogensbeschermen-de functie en de informatieve functie. In de eerste plaats de vermogensbeschermende functie. Men kan constateren, dat bij toepassing van het systeem het reële vermogen behouden blijft; dat zich niet de moeilijkheden voordoen, welke bij periodieke schommelingen van de prijzen ontstaan en dat het systeem dus te prefereren is boven het Niederstwertprincipe, niet alleen in tijden van voortdurende prijsstijgingen, doch ook in tijden van prijschommelingen.

Men mag dus constateren dat uit de nood der tijden een verbetering op het bestaande systeem werd gevonden, zoals zo vaak de omstandigheden de oorzaak van de vooruitgang zijn.

Geheel anders ligt de zaak evenwel ten aanzien van de informatieve functie. De voorraden worden tot vaste prijzen geactiveerd, als gevolg waarvan de balans niet het werkelijke vermogen der onderneming weergeeft, doch integendeel naarmate de jaren verstrijken een voortdurend groter wordend ecart ontstaat tussen de weergave en de wensen van de aandeelhouders. Hier ziet men dus dat een balans die ten opzichte van haar primaire taak haar functie op een bepaald punt onfeilbaar vervult, ten aanzien van haar secundaire functie verstek laat gaan. De twee balans-waarheden staan hier wel bijzonder ver uit elkaar.

Wij spraken erover dat de ijzeren voorraadtheorie op een bepaald punt haar functie onfeilbaar vervult. Hiermede bedoelen wij inderdaad dat zulks niet op alle punten het geval is. De auteurs die zich met de ijzeren voorraadtheorie hebben bezig gehouden, beperkten hun uiteenzettingen tot de voorraden. Er is voorzover ons bekend, nog nimmer een publicist geweest die de bedrijfsmiddelen heeft ge-attaqueerd. Historisch is dit wel verklaarbaar uit de tijd waarin de theorie ontstond. Daar men toen de bedrijfsmiddelen niet kon vervangen was er ook geen prijsprobleem. Slechts op het terrein van de voorraden werden de stijgende prijzen geconstateerd.

Het vraagstuk van de bedrijfsmiddelen kon eerst na de oorlog toen men ze weer aanschaffen kon, aandacht krijgen.

Een ander hiaat dat de ijzeren voorraadtheorie aankleeft ligt op het terrein, dat men later „economische vervanging” is gaan noemen. Eerst na de toepassing van de ijzeren voorraadtheorie op fiscaal terrein in de jaren na 1950, kreeg dit vraagstuk de nodige aandacht.

Een tweede consequentie van de oorlogsperiode was het leerstuk van de mancoreserve. De voorraden der ondernemingen waren herhaaldelijk uitgeput, zonder dat prompte vervanging mogelijk was. Wanneer zulk een uitputtingstoestand zich per balansdatum voordeed, zou de ijzeren voorraadtheorie geen baat geven zonder hulp van het leerstuk van de mancoreserve. Het is goed mogelijk, dat wanneer de ijzeren voorraadtheorie in meer normale tijden zou zijn ontstaan de mancoreserve niet zou zijn uitgevonden.

3. *De vervangingswaardeleer*

In 1921 kwam Schmidt's Organische Bilanz uit. De grote verdienste van zijn systeem was, dat hij poogde de beide functies van de balans, de beide balanswaarden, in één jaarrekening te verenigen.

De theorie gaat van de gedachte uit dat winst gelijk is aan het verschil tussen opbrengst en vervangingswaarde, terwijl in die vervangingswaarde de kosten begrepen zijn naar de huidige prijzen. De periodewinst zou gelijk zijn aan de som van de transactiewinsten.

Teneinde deze gedachtengang tot realisatie te brengen werd een inventief boekhoudkundig systeem ontwikkeld. Dit systeem werd voorgedragen in twee vormen. In de eerste vorm werd bij elke verkooptransactie het verschil tussen historische kostprijs en verkoopprijs gesplitst in twee delen, n.l. een deel prijsverschil en een deel transactiewinst; in de tweede vorm werd de voorraad aan de voorkomende prijswijzigingen aangepast, waarna bij elke verkoop de winst gelijk is aan het verschil tussen opbrengst en boekwaarde. Dit systeem wordt voortschrijdende waarderegistratie genoemd. Later heeft men de eerste vorm voor didactische doeleinden gereserveerd en voor de praktijk de tweede aangewezen.

In 1937 werd de leer uitgebreid met de theorie der inhaalafschrijvingen.

Het voordeel van de gedachtengang van de vervangingswaardeleer zou zijn, dat de mogelijkheid wordt geschapen om zowel de winst als het vermogen in één conceptie weer te geven, iets wat tot nu toe niet mogelijk werd geacht. Het middel hiertoe is dat de vermogensvermeerdering gesplitst wordt in twee delen, en wel een deel dat niet tot de winst wordt gerekend (de prijsverschillen) en een deel dat wel winst voorstelt.

Een ander voordeel is dat het systeem de problemen van de economische vervanging wrijvingsloos schijnt op te lossen en ook het probleem van de bedrijfsmiddelen effectief attaqueert.

Een ernstig nadeel was en is altijd gebleven, zelfs steeds ernstiger geworden, dat voor de toepassing van het systeem bij voortduring een grote hoeveelheid arbeid dient te worden verricht, welke bij de doorgaande stijging van de prijs van de mankracht nauwelijks meer kan worden opgebracht.

Slechts met computerhulp lijkt de uitvoering nog doenlijk, doch ook dan is het de vraag of het systeem nog wel de kosten waard is. In dit opzicht staat het sterk achter bij b.v. het ijzeren voorraadstelsel hetwelk slechts weinig extra arbeid vereist.

De balansleer (winstleer) welke door de vervangingswaardeleer naar voren is gebracht heeft een typisch kenmerk, waardoor zij een bijzondere plaats tussen de theorieën inneemt en wel haar gebondenheid aan een boekhoudkundig systeem. De vervangingswaardeleer heeft de beoefenaren van de theorie en/of praktijk geen keus gelaten in de middelen om de theorie te verwerkelijken, doch zij heeft een

technisch systeem als normatief voorgedragen, waarin de beginselen van de vervangingswaardeleer zouden zijn gematerialiseerd. De theorie heeft zich met dit gepropageerde boekhoudsysteem geïdentificeerd.

Het is een eigenschap van alle theorie dat een volkomen realisering nu eenmaal niet mogelijk is en wel omdat de techniek aan sterkere beperkingen is onderworpen dan het menselijk denkvermogen. De theorie gaat vóór, geeft het doel aan terwijl de techniek kan trachten op een afstand het doel te realiseren. Indien men de theorie aan de techniek verankert kan dit slechts tot gevolg hebben dat de theorie aan haar ontplooiing beperkingen in de weg worden gelegd, en dat zij op den duur tegenover andere gedachtengangen, die meer vrijheid hebben, moet verarmen.

De oorzaak van deze koppeling van theorie en techniek is dat men in de techniek drie eisen tegelijk heeft willen realiseren.

Een van de doeleinden was tot een juiste wijze van winstberekening te geraken. Dit doel laat zich op verschillende wijzen realiseren. Naast de techniek van de vervangingswaardeleer is er nog de techniek van de ijzeren voorraad, die ten aanzien van de deelbare productiemiddelen althans, tot een met de techniek van de vervangingswaarde vergelijkbare uitkomst komt.

Een tweede eis, welke werd gesteld is dat de balans niet alleen de winst doch tevens het vermogen zou tonen. Ook hiervoor heeft men de door de V.W. leer aanbevolen techniek niet nodig. Men zou b.v. nadat men met behulp van de ijzeren voorraadtechniek de winst heeft bepaald, de voorraad kunnen verhogen tot het bedrag van de waarde en aan de creditzijde van de balans een compensatierekening opnemen, waardoor het vermogensaccres, dat niet kan worden uitgekeerd, wordt achtergehouden.

Er werd evenwel een derde eis gesteld en wel dat de administratie bij voortduring de voorraden in hun waarde zou weergeven. Dit voerde onvermijdelijk tot de techniek van de voortschrijdende waarderegistratie, welke techniek aan alle drie de gestelde eisen zou voldoen, doch mede het keurslijf aangaf, waarbinnen de theorie zich voortaan zou hebben te bewegen.

Dit had tot gevolg, dat er uit de alternatieve mogelijkheden slechts één techniek overbleef.

Deze koppeling van de theorie aan de techniek heeft het reeds eerder besproken nadelige gevolg gehad dat aan de balans haar normatieve eigenschappen met betrekking tot de winstbepaling ontnomen werden. Een tweede nadeel is dat het zgn. „inkoopeffect” uit de resultaatbepaling werd gesupprimeerd. Op dit punt gaan we hieronder in.

Zoals we uit de bedrijfseconomie kunnen leren bestaan er tweeërlei soorten transacties, welke worden aangeduid als volgt:

$g' - w - g''$ (Geld-Ware-Geld) en
 $w - g - w$ (Ware-Geld-Ware).

Ze worden nog steeds met de Duitse termen aangeduid, daar Nederlandse termen (geld, goederen, geld) tot drie g 's aanleiding zouden geven.

Bij de eerste groep zijn de transacties met de inkoop begonnen en met de verkoop geëindigd. Het betreft:

| incidentele transacties,
| speculatieve transacties,
| transacties gefinancierd met vreemd vermogen.

dat zijn de transacties waar het niet om de continuïteit, om de instandhouding van het reële vermogen te doen is, dan wel waar het geld voor aflossing van schulden moet worden gebruikt.

De tweede groep betreft de transacties in de continuïteit. Hier wordt begonnen met een verkoop en wordt met de inkoop geëindigd. Men gaat er hier van uit dat de onderneming voortdurend over een zekere hoeveelheid materiële goederen dient te beschikken.

Bij de eerste groep is er winst wanneer g'' groter is dan g' . Bij de tweede groep is er winst wanneer na de inkoop enig g overblijft, waarbij van de veronderstelling is uitgegaan dat de w na de transactie kwantitatief gelijk is aan de w vóór de transactie.

Het merkwaardige van de vervangingswaardeleer nu is dat zij ten aanzien van de tweede groep, de w - g - w transacties, niet verder redeneert dan de eerste helft, de verkooptransactie. Aan de tweede helft, de wederinkooptransactie wordt geen aandacht besteed. Als gevolg hiervan wordt geen rekening gehouden met de invloed op de winst van de inkooptransactie indien de wederinkoopprijs (b.v. wegens tijdsverschil) zou afwijken van de vervangingswaarde bij de verkoop.

Op deze leemte heeft Van Muiswinkel in zijn „Schoonheidsgebreken in de vervangingswaardeleer” in het M.A.B. van december 1958 reeds gewezen.

Limperg had het probleem gezien, hetwelk blijkt uit enkele uitlatingen in de paragrafen 7, 12 en 13 uit de „Leer van de Winstbepaling” in deel 6 van zijn verzamelde werken. Hij besluit zijn beschouwingen op pag. 314 als volgt: „de gunstige verschillen tussen uitgaafprijs en vervangingswaarde van niet-geruilde zowel als van geruilde passieve produktiemiddelen vormen geen winst en moeten in de boekhouding in een „fonds” worden afgezonderd.

Limperg gaat uit van de gedachte dat de verschillen voordelige verschillen zijn, althans dat de voordelige de nadelige zullen overtreffen. Deze veronderstelling mag niet realistisch genoemd worden. Zij onthief Limperg evenwel van de noodzaak voor het afzonderen van deze verschillen een techniek te ontwerpen. Hij zou zich hiervoor tot de techniek van de ijzeren-voorraadtheorie hebben moeten wenden.

Het fonds dat Limperg op het oog heeft kan niets anders zijn dan een onderdeel van de prijsverschillenrekening, daar hij niet over een middel beschikt om de verschillen af te zonderen. Dit heeft tot gevolg dat voordelige verschillen een geheime reservering veroorzaken, terwijl nadelige verschillen aanleiding geven tot reëel vermogensverlies, zonder dat men over een middel beschikt om dit verlies te meten of zelfs maar te onderkennen.

Mag dus het vasthouden aan de als een keurslijf werkende techniek de diepste reden voor de houding van Limperg worden genoemd, er zijn wellicht nog andere aan te wijzen.

Door rekening te houden met het inkoopeffect als onderdeel van het resultaat zou de uitkomst van de vervangingswaardeleer gelijk worden aan die van het vervangingskoopstelsel van Polak, hetgeen de vraag zou kunnen doen opwerpen waarom dan wel een nieuwe theorie nodig zou zijn.

Een onaangenaam gevolg van het rekening houden met het inkoopeffect zou wezen dat het probleem van de economische vervanging, dat schijnbaar door de vervangingswaardeleer was opgelost, in zijn volle omvang zou terugkeren. Voor de winstbepaling is dan nl. een wederinkoop nodig, welke bij economische vervanging ontbreekt. Een vervangingswaarde blijft altijd nog wel beschikbaar.

J. L. Mey heeft in een artikel in het M.A.B. van september 1953 op het inkoop-effect gewezen, hetwelk hij „voorraadresultaat” noemt. Hij heeft een poging gedaan om dit voorraadresultaat af te zonderen en naar de resultatenrekening te brengen. De aanvullende techniek brengt evenwel zoveel arbeid met zich dat zulks een prohibitieve belasting voor de administratie zou betekenen.

Het verwaarlozen van het inkoop-effect wreekt zich ook met betrekking tot de bedrijfsmiddelen, al ligt dit iets meer verborgen. Ook met betrekking tot de bedrijfsmiddelen wordt uitsluitend gesproken over het effect op het resultaat van het afstoten van werkeenheden, terwijl het effect van de wederinkoop wordt verwaarloosd.

Met een voorbeeld zullen wij trachten dit inkoop-effect duidelijk te maken. Veronderstel twee ondernemingen die nauwkeurig aan elkaar gelijk zijn, d.w.z. die een gelijke balans hebben. Beide ondernemingen moeten dezelfde machine vervangen. De eerste zet zich vroegtijdig aan deze taak en koopt in april een machine voor *f* 14.000 leverbaar 31 december. De tweede onderneming gaat iets later op pad en koopt in juli eenzelfde machine eveneens leverbaar 31 december doch tot de prijs van *f* 16.000.

Beide machines zijn op 1 januari van het volgend jaar productiegereed. De prijzen zijn inmiddels gestegen tot *f* 20.000, zodat beide ondernemingen *f* 2.000 afschrijven.

Noch in het inkoopjaar, noch in de gebruiks jaren is er tussen de beide ondernemingen verschil in het winstresultaat.

De inkoop veroorzaakt geen verschil in resultaatboeking, en de afschrijving evenmin. Toch zijn de ondernemingen niet meer aan elkaar gelijk. Het vermogen van de eerste is nl. *f* 2000 groter dan dat van de tweede, en ten bewijze hiervan heeft de eerste een tot dit bedrag groter kassaldo.

Het voorbeeld laat niet toe tot een conclusie te komen over de vraag of de eerste onderneming *f* 2000 extra winst heeft genoten, dan wel of de tweede *f* 2000 extra verlies heeft geleden. Ook zou het kunnen zijn, dat de eerste *f* 1000 winst heeft gemaakt en de tweede *f* 1000 verlies. De oorzaak van onze onkunde ligt in het feit dat geen gegevens verschaft werden over de normatieve inkoop prijs nl. de vervangingswaarde op het moment van de ruil (d.i. het moment van verkoop van het product) van de werkeenheden van het bestaande machinepark. Het probleem is evenwel duidelijk genoeg gesteld; er is verschil in resultaat als gevolg van verschil in inkoop prijs.

In de redenering van de vervangingswaardeleer worden deze verschillen weggewerkt door ze in de herwaarderingsreserve (prijsverschillen reserve) onder te brengen: de eerste onderneming brengt *f* 6000 naar de herwaarderingsreserve tegenover de tweede *f* 4000. Daar de vervangingswaardeleer geen normatieve regels kent om de hoogte van de herwaarderingsreserve te toetsen (wegens de wisselende maat) heeft zij het onderhavige probleem over het hoofd moeten zien.

4. *Tussenvormen*

In de loop der decennia zijn theorieën en technieken ontwikkeld welke van de drie besproken vormen, welke men als grondvormen kan beschouwen, afwijken.

Wat de theoretische systemen betreft noemen we het vervangingskoopstelsel, waaraan in Nederland de naam van N. J. Polak verbonden is. Dit stelsel doet de transactiewinst gelijk zijn aan de opbrengst verminderd met de prijs van de ver-

vangende inkoop. Eerder hebben wij gezien dat dit nauwkeurig gelijk is aan de uitkomst van de vervangingswaardeleer wanneer men die met het schoonheidsgebrek van Van Muiswinkel corrigeert. Men zou dus gevoeglijk kunnen stellen dat het vervangingskoopstelsel in dit opzicht een verbeterde uitgave is van de vervangingswaardeleer. Men beschouwt het vervangingskoopstelsel ook wel als een op de resultatenrekening betrekking hebbend complement van de ijzeren-voorraadtheorie, die zich immers tot de balans beperkt.

Van de technieken noemen wij de lifo/nifo-stelsels (last in first out en next in first out). Deze techniek heeft de bedoeling het vervangingskoopstelsel te realiseren. Dit kan worden bereikt indien men bij een plaats gehad hebbende verkoop het goed tot de prijs van de vervangende inkoop afboekt. Deze vervangende inkoop kan hetzij vóór de verkoop, hetzij na de verkoop hebben plaats gevonden. In het eerste geval passen we het lifo-systeem toe; in het tweede geval het nifo. Deze technieken vereisen theoretisch evenals de vervangingswaardeleer een voortdurend bijgehouden administratie.

Hoofdstuk V Bruto en netto-waardering

Ieder die met de vervangingswaardeleer vertrouwd is, weet dat het met de waarderings op de balans anders toegaat dan bij andere balanssystemen. Bij het Niederstwertprincipe heeft de balanswaardering onmiddellijk invloed op de getoonde winsthoogte. Wanneer men de waardering op en neer laat bewegen gaat de winst met hetzelfde bedrag op en neer.

Met de intrede van de vervangingswaardeleer in de balans werd deze techniek ter beïnvloeding van het resultaat verlaten. Wanneer op een volgens de vervangingswaardeleer opgemaakte balans de voorraden hoger worden gewaardeerd, wijzigt de winst in het geheel niet; de winst is immuun voor wijzigingen in de balanswaardering; wat wel wijzigt is de herwaarderingsreserve of hoe men deze rekening dan ook noemen mag.

We hebben dus twee soorten van balanswaarderings: die welke de getoonde winst direct beïnvloeden en die welke hierop geen invloed hebben. Het ware gewenst deze verschillende waarderingssoorten met een verschillende naam te onderscheiden. Wij stellen voor de eerste, de wel op de winst invloed hebbende waardering, *netto-waardering* te noemen en de tweede, de niet op de getoonde winst invloed hebbende, *bruto-waardering*.

De bruto-waardering is in de wereld gekomen omdat men voor het probleem stond om in één jaarrekening zowel de vermogensbeschermende als de informatieve functie tot uitdrukking te doen komen. De vermogensbeschermende functie vereiste lage waarderings (n.l. lager dan die van het Niederstwertprincipe) terwijl de balanspresentatie hogere waarderings verlangde. De verzoening tussen beide werd gevonden doordat men vermogensaanwas van de winst afscheidde. De vermogensaanwas ontstond door een gestegen waardering, welke evenwel geen invloed had op het winstsaldo doch alleen op de vermogenshoogte.

Een fout in de bruto-waardering heeft slechts betekenis voor de presentatie van de hoogte van het vermogen; de vermogensbeschermende invloed wordt er niet door beïnvloed, daar de winst geen wijziging ondergaat.

Bij de beide andere theorieën, het Niederstwertprincipe en de ijzeren-voorraadtheorie, is slechts sprake van netto-waardering. Geen van beide kennen ze de correctierekeningen zoals de vervangingswaardeleer die heeft geïntroduceerd. De

waardering van de voorraad heeft onmiddellijk invloed op de winsthoogte. Indien bij de ijzeren-voorraadtheorie de voorraad lager wordt gewaardeerd dan met de eisen van de theorie overeenkomt wordt de winst te laag voorgesteld en is sprake van het vormen van een stille reserve. Ook bij toepassing van het Niederswert-prinzip heeft een lagere waardering onmiddellijk een lagere winst tengevolge.

De besproken samenhangen worden niet door ieder onderkend. Zo vinden we b.v. in het C.A.B.-rapport over de stille en geheime reserves de volgende uitlating (no. 7, pag. 553, De Accountant 1961/52):

„Deze stille en geheime reservering kan worden bereikt door te lage waardering van activa voor de balans” enz.

De vraag ontstaat wat schrijvers met „te laag” hebben bedoeld. De ijzeren voorraad theorie b.v. waardeert de voorraden tot de laagste in het verleden voorgerekomen prijs, terwijl naar algemene erkenning, deze theorie in staat is de voorraadwinst op de juiste wijze te bepalen. „Te laag” zou dus moeten betekenen, nog lager dan deze laagste prijs. Let wel, niet wordt ontkend dat de waardering van de ijzeren-voorraadtheorie een stille reserve inhoudt, doch wel dat zij een stille reservering veroorzaakt.

Uit de uitlating van het rapport blijkt voorts dat de auteurs geen onderscheid maken tussen bruto- en nettowaardering, hoewel dit er hier juist op aankomt en het verschijnsel aan hen bekend diende te zijn.

De bruto-waardering, een verschijnsel dat aan het klassieke systeem van boekhouden en balansmaken vreemd is, is zoals reeds opgemerkt, een vinding om in één rekening zowel het resultaat als het vermogen weer te geven. De toepassing vereist inzicht met betrekking tot de invloeden van waarderingsbeginselen een inzicht dat bepaaldelijk nog niet gemeengoed is. Wanneer de overheid waarderingsregels zou voorschrijven dient zij tevens duidelijk aan te geven wat voor soort waardering wordt bedoeld, daar anders het risico dreigt van verkeerde toepassing met als gevolg mogelijke schade voor het ondernemingsvermogen.

Tot slot van dit hoofdstuk zullen wij de vraag behandelen hoe een balans kan worden verbeterd, d.w.z. zodanig worden gecorrigeerd dat zij zowel de vermogensbeschermende functie vervult, als het vermogen weergeeft.

Wij gaan dus uit van een verondersteld onjuiste balans; het meest voor de hand is dat deze is opgemaakt volgens het Niederstwertprinzip, een systeem dat bij het overgrote deel der ondernemingen nog steeds in gebruik is.

Daar de prijzen zich bijna voortdurend in stijgende lijn bewegen zal de aldus opgemaakte balans een winstsaldo tonen dat groter is dan met de werkelijkheid overeenkomt. Uitkeringen van het getoonde winstbedrag zou het beklemd vermogen aantasten.

De vermogensbewakende functie wordt dus niet tot bevrediging vervuld. Hetzelfde kan gezegd worden van de informatieve functie daar de balans een vermogen toont hetwelk kleiner is dan dat hetwelk men graag zou willen zien.

De balans bevat dus twee onjuistheden; beide functies welke de balans heeft te vervullen worden gefrustreerd. Er zullen dientengevolge twee correcties dienen plaats te vinden.

Het spreekt van zelf dat we eerst de vermogensbeschermende functie ter hand nemen, en pas daarna de informatieve. Een andere volgorde is trouwens niet mogelijk.

Eerst dus de verbetering van de bewakende functie, de verbetering van het winstbedrag. Hiervoor heeft men de keus uit verschillende technieken, waarvan evenwel de meeste als onbruikbaar wegvallen. Men zou kunnen overwegen de techniek van de vervangingswaardeleer toe te passen. Het is evenwel economisch niet doenlijk de administratie van de betreffende onderneming gedeeltelijk over te maken, nog afgezien van de vraag of men dan wel inderdaad tot de juiste winstuitkomst resp. tot vermogensbescherming zou geraken. Om economische redenen is het evenmin mogelijk om het lifo/nifosysteem toe te passen, omdat ook hiervoor een gedeeltelijke herschrijving van de administratie nodig zou zijn. De enige techniek die toepasbaar is, is die van de ijzeren-voorraad. Hiervoor is het slechts nodig de balanspost „voorraad” geheel of gedeeltelijk te herrekenen, en wel op basis van de prijzen welke in de voorgaande balans zijn toegepast. Deze prijzen waren verondersteld lager, terwijl we hier te doen hebben met een netto-waardering; de getoonde winst wordt dus lager.

Mogelijk dienen ook nog de afschrijvingen op basis van het huidige prijsniveau te worden gecorrigeerd. Het effect van onze handelingen is dat de winst vermindert en dat de balanstelling kleiner wordt.

Is thans de bewakende functie van de balans tot vervulling gekomen, men is verder verwijderd geraakt van de informatieve functie, daar het vermogen, hetwelk reeds aan de lage kant getoond werd, nu nog kleiner wordt voorgesteld. Het vermogen kan worden gecorrigeerd door de activa op de vereiste hoogte te brengen en de toegepaste verhoging aan de creditzijde van de balans op een herwaarderingsrekening (eventueel verminderd met een belastinglatentie) te crediteren.

We merken het essentiële verschil tussen de twee groepen correctiehandelingen op. De eerste groep correcties, correcties naar beneden, wordt ten laste van het winstresultaat gebracht; de tweede groep correcties, correcties naar boven, komt ten bate van een herwaarderingsrekening.